

Zsigmond Júlia

KÉZIRATOS FÜZET MÁRKOSFALVÁRÓL AZ 1940-ES ÉVEKBŐL

E tanulmány tárgya egy vegyes tartalmú kéziratot füzet, mely a 20. század közepén íródott. A bejegyzett szövegek részben más nyomtatott termékekből származnak, részben pedig a szerző fogalmazta őket, így a füzet mint művelődéstörténeti prizma tanúságot tesz kora szellemi beállítottságáról, szépirodalmi hozadékáról, a lényeges politikai és társadalmi eseményekről, történelmi változásairól,¹ ugyanakkor írója személyes tapasztalatairól, ízléséről, értékrendjéről is. Mindez átszűrődik az egyéni tudaton, és ezáltal sajátos értelmezést nyer,² ekképpen a füzet elemzése hozzájárulhat az egyéniségkutatás eredményeihez is. Ugyanakkor nemcsak az egyéni tudás és emlékezet,³ nem csak egy személy gondolatai tárulnak elénk, hanem egy családé, egy társadalmi osztályé, egy népcsoporté is ezáltal, hogy a tollforgató lány azonosul velük.

1. A füzet szerzője

Bende Mária 1924-ben született a felsőháromszéki Márkosfalván, ötgyermekes családban, harmadikként. Szülei a helyi iskolában tanítottak. Első osztályos volt, mikor édesapja meghalt. Édesanyja akarata szerint mindannyian a Székely Mikó Református Kollégiumban tanultak tovább. A gimnáziumi évek után, 1942 őszétől Bende Mária tanítóképzőbe iratkozott.

A nagyváradai tanítóképzőben kötelező volt mindenkinek önművelődési naplót vezetnie, melynek lényege, ahogy a neve is utal rá, hogy segédeszköz legyen a tanulásban, a fejlődésben, a gondolatok kifejezésének begyakorlásában, tudatos szövegválogatásra és -alkotásra,⁴ írásgyakorlásra, olvasásra, szépirodalmi ízlésük kiművelésére készítse a tanulókat, jövődöbéli tanítókat.

Bende Mária másodéves volt, amikor 1944 áprilisában a háborús körülmények miatt felfüggesztették az oktatást, a tanulókat pedig hazaküldték. Az önművelődési naplót az iskolai elvárásoknak megfelelően vezette továbbra is, függetlenül attól, hogy otthon napról napra közeledett hozzájuk a frontvonal,

a szorosokon (Ojtozi-szoros, Úz-völgye) vonultak át az orosz csapatok, s már Brassóba is eljutottak. A család augusztus végén, a legutolsó pillanatban döntött úgy, hogy elmenekül budapesti rokonaikhoz. De az utolsó vonat, amelyet még épphogy elértek, más útvonalon haladt, mint az előzőek, és Budapestet nem érintette. A végállomás Szombathely volt. Innen költöztek folyamatosan nyugatabbra, Ausztriába, egyik menekülttáborból a másikba.

Bende Mária a menekülés hosszú útjára is magával vitte füzetét. Az itt bejegyzett szövegek már nem hivatás- vagy kötelességtudatból születtek,⁵ de nem is a közlés szándéka, nem a nyilvánosság keresése motiválta. Megváltozott a füzet jelentése: tárháza lett a szerző személyes emlékeinek.

Ausztriából 1945 szeptemberében indulhattak haza. Márkosfalván újra fel kellett építeni a szétdőlt otthonot, mindenkit lefoglalt a kemény fizikai munka. Bende Mária sem gondolt többé arra, hogy tanítónő legyen. Füzete üresen maradt oldalaira olyan tudnivalókat jegyzett le, melyeket háztartásbeliként fontosnak minősített.

2. A füzet mint tárgy

A füzet gazdája egy-egy diskurzust próbál meg rögzíteni, az írás által viszont eltávolodik az egyes helyzetektől, külső szemlélőként, leíróként vagy értelmezőként viszonyul hozzájuk, s amikor összecsukja a füzetet, megszakítja az eredeti kontextusából már kiemelt diskurzust, mely akkor folytatódik, mikor (valaki) újra olvassa, meséli, viszonyul az oldalak tartalmához. Azaz a szövegek csak annyiban bírnak jelentéssel, amennyiben extratextuális elemekké alakulnak át. Walter J. Ong szerint addig, amíg nem figyelünk a betűk értelmére, minden szöveg csupán egy tárgy, vizuális konstrukció, és nem üzenet,⁶ azonban a formai jegyek is gazdag magyarázattal szolgálhatnak, struktúrájukkal üzennek.

A füzet szélessége 17 cm, hossza 25 cm; negyven lapból áll, ezek egyike sem hiányzik. Puha fedőlapjai

¹ A kéziratot füzetek szerepéről lásd UJVÁRY Zoltán 1960, 40.

² NIEDERMÜLLER Péter 1988, 378.

³ KESZEG Vilmos 2008, 140.

⁴ Komáromy Sándort idézi KESZEG Vilmos 2008, 150.

⁵ KESZEG Vilmos 2008, 145.

⁶ ONG, Walter J. 1998, 146.

közül az elülsőn a tulajdonos (*Bende Mária*) és a füzet megnevezése (*Önművelési napló*), valamint a használatba vétel évszáma (1943), a hátulsón a Szent Korona emblemikus megjelenítése található. A címlap matyó virágmotívumos díszítése sajátkezű munka, akárcsak a szövegek közti rajzok, virágok, különálló szabásminták, mindezekben megfigyelhető, hogy biztos kézzel húzza a vonalakat. Írásképe is kiforrott, a zsinórírásban ugyancsak magabiztos, bár ez nem automatizálódott, csak tudatosan gyakorolja néha, hiszen a Magyarországhoz tartozó Erdélyben ezt is tudnia kellett.

Otthonosan mozog a papír felületén a szövegek elrendezésében is. A címeknek, versszakoknak, kivonatoknak, lábjegyzeteknek, listáknak mind megvan a helyük.⁷ A forma átlátható, rendezett, esztétikai élményt is nyújt. A kompozíció is rámutat az időhatárookra: az első húsz lap összefüggő egészet alkot, egységes stílusú – a tanítóképzőben íródott, a következő húsz lap kitöltés, elrendezés, eszközhasználat szempontjából is változatos – a tanítóképzőt elhagyva készült. Vannak a füzetet megfordítva írt sorok is, ahol a forma közli, hogy a téma eltér a szövegkörnyezetben uralkodótól.

A tulajdonos néhány oldalra virágokat ragasztott, esetenként melléírva a helység nevét és az időpontot is, ahol és amikor szedte. A többszöri lapozás okán azonban a növények megsérültek, részlegesen vagy teljesen kihullottak. Hangsúlyos számárfülek és utólagos szövegbetoldások jelzik, hogy a füzetet a közepétől hátrafelé sűrűbben felütötték. Pecsétek, foltok is mutatják, hogy mely részekhez nyitották ki leg-többször (pl. a kristálygolyós jóvendölést tartalmazó oldalak igen használtak tünnek).

3. A füzet tartalma

Bende Mária kéziratos füzete az 1943 ősztől körülbelül két évet átfogó időszakban íródott. A kutató olvasatában szerkezetileg tökéletes pontossággal két rész választható el: az első negyven oldal a tulajdonképpeni önművelési napló, a másik negyven oldal azután készült. E két rész újabb kettőre osztható: az önművelési napló nagyobb része a nagyváradi tanítóképzőben született 1943 szeptembere és 1944 áprilisa között, kisebbik része a kényszervakáció alatt, az elmenekülést megelőzően (1944. április–augusztus). A menekülés alatt íródott (1945. április–szeptember) és a menekülésből való hazatérés utáni szövegek

(ezek datálás nélküliek) szintén külön egységeket alkotnak.

A szerző nem állapodik meg egyetlen szövegtípus mellett:⁸ az első és második részben a szépirodalmi szövegek, a harmadikban a személyes elbeszélések dominálnak, a negyedikben az irodalmi és a személyes jelleget is nélkülöző, egyszerűen hasznosnak vélt tudnivalók.⁹

3.1. Nagyváradi önművelési napló

Az iskolán kívüli művelődés nyomait őrzi a tanítóképző diákjai által kötelező módon vezetett önművelési napló. Ezzel is ösztönözték a tanulókat, hogy irodalmi érdeklődésük az iskolai olvasmányokon kívülre is kiterjedjen, járjanak könyvtárba, forgassanak színvonalas folyóiratokat, olvassanak minél több verset, novellát, regényt és kritikát. Megjegyzendő azonban, hogy minden könnyen hozzáférhető olvasmány a nemzeti kultúrából merített és azt propagálta, az oktatási intézmények pedig szintén az ezirányú fogékonyságot fejlesztették a diákokban, eltérően a mai társadalmi trendtől.¹⁰

A Bende Mária füzetébe kerülő versek között szerepelnek már akkor klasszikusnak számító költők versei (Vörösmarty Mihály, Ady Endre), kortársaké, akik ma már klasszikusoknak számítanak (Juhász Gyula, Reményik Sándor, Áprily Lajos), és kortársaké, akik neve ma kevésbé ismert (Lampérth Géza, Sinka István, Gulyás Pál). Vannak olyan művek, amelyek magyar nyelverületen általánosan ismertek, évszázados hagyománnyal bírnak, és az újra Magyarországhoz csatolt Erdélyben ismét népszerűek lettek: *Ének Szent László királyról*; *Ah, hol vagy magyarok...*; *Hymnusz szűz Máriához (Boldogasszony anyánk...)*. A többnyire hazafias versek tükrözik a korabeli oktatás szellemiségét, azt a lelkiületet, amelyről úgy vélték, bele kell nevelni a következő generációba; tükrözték azonban a hazaszeretet mellett a társadalmi problémákat is (pl. később versbéli utalások háborúra, vereségre).

Néhány vers tanúskodik a magyar–finn rokonszenvről: Madai Gyula: *A finn testvérekhez*; Takáts Gyula: *Késő tanács a hóhalálról, Oulu*; Aleksis Kivi: *A mokus* (fordította Képes Géza); Eino Leino: *A magyarokhoz* (fordította Bán Aladár). Nemcsak verseket másolt be a magyar irodalom finnbarát és a finn irodalom magyarbarát alkotásaiból, hanem akkori hetilapokból, folyóiratokból is kapcsolódó cikkeket, ismeretterjesztő írásokat: *Finn testvéreink irodalma*

⁷ NEUMER Katalin 2003, 238; és GOODY, Jack 1998, 189–221.

⁸ A kéziratos füzetek általában több szövegtípust tartalmaznak. KESZEG Vilmos 2008, 361.

⁹ A füzet felosztását a dolgozat végi táblázat tartalmazza.

¹⁰ Egy Magyarországon készült felmérés szerint a tankönyvek nem járulnak hozzá, hogy az iskolásokban kikristályosodjanak nemzetiségi kérdésekkel kapcsolatos fogalmak. LÁSZLÓ Mónika 1996.

(*Székelly Nép*, 1944. július 16.), *Látogatás Lönnrot Il-
lés szülőházában (Magyar Lányok Lapja)*.

Egy-egy elolvasott regény tartalmát is másolhatta valahonnan, de ezt csak egy esetben jelzi: Tolsztoj: *Feltámadás* – Porzolt Károly nyomán. A többit elképzelhetően saját szavaival fogalmazta meg: Harsányi Zsolt: *Ecce homo*; Somogyvári Gyula: *A Rajna ködbevész*; Jósika Miklós: *Abafi*; Nyíró József: *Havasok könyve*. Önálló véleményt csak a legutóbbi mű ismertetésekor fogalmaz meg, miután pár mondatban összefoglalja azt, közli benyomását is: *Nagyon tetszett, ahogy a társai az egyedül maradt, megkeseredett embert vizsgáltni akarják*.

Találunk cím-listákat is (tizenkilenc Tamási-novelláról és két versről: Erdélyi József: *Téli rapszódia*, Szentiványi Kálmán: *Téli képek*), ezek már elolvasott műveket jelölnek.

Mondhatjuk, hogy ez a gyűjtemény az akkori élő irodalom egy kisebb raktára.¹¹ Ehhez a raktárhoz tartoznak az idézetek is Voltaire-től, Zrínyi Miklóstól, Kölcsey Ferenc-től (többnyire innen: *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*), Deák Ferenc-től, Madách Imrétől (*Az ember tragédiája*) és Katona József *Bánk bánjából*.

Nem csak irodalomtörténeti szempontból érdekes ez a gyűjtemény,¹² hanem az egyéniségkutatás szempontjából is, hiszen érvényesülnek benne a szerzői preferenciák: abból, amit a társadalom felkínál a nyomtatványokon keresztül, a füzet vezetője szelektál.¹³ Amikor pedig kiválaszt egy szöveget, és azt betűről betűre lemásolja, kiemelve az eredetiből egy új szövegkörnyezetbe, huzamos, intenzív, élményült kapcsolat jön létre a szöveg és olvasója, másolója között; sajátos formája ez az olvasásnak, a műélvezetnek, a stílus ízeletésének, az interiorizálás gyakorlásának, lehetőséget teremt az értelmezésre, a memorizálásra, a megfogalmazás, a megformálás értékelésére és a szépírás tökéletesítésére is.¹⁴

3.2. Otthon írt önművelési napló

A háború miatt félbeszakadt tanév nem vetett azonnal véget a szépirodalmi művek lejegyzésének, bár a törés formailag és tartalmilag is érzékelhető. Egyrészt szembeütő, hogy két oldalnyi kihagyással, fekete tintával folytatódnak a bejegyzések, másrészt mindegyik vers a vesztes háború közelségét jelzi. Kílóg a sorból az utolsó bekezdés, amely Tolsztoj *Feltámadás* című alkotását méltatja a „Bevezetés-ből Porzolt Károly után”.

Reményik Sándor *Átok* című verse tiltakozik az ellen, hogy más birtokolhassa az „ősi jusson, hon-szerző vér jogán” magyarok által megszerzett földet,

ugyanakkor jelzi az ellenséges csapatok győzelmének lehetőségét, és súlyos átkot szór rájuk: „Akik nyomunkba jönnek, / Hordják szívükben idők tengerén / Fullánkját tört erőnknek.” Áprily Lajos *Tetőn* című verse is újra aktualitást nyert, „Ott lenn: sötét ködöt kavart a katlan”, „zsibongott még a völgy a láztól”. A többi négy versszakot nem másolta be. Ezek a sorok, pont így – mondhatni – információértékűek, ami a történelmi helyzetet illeti, és kétségbeesett, fájdalmat kifejező, indulatos, hol reményvesztett, hol reménykedő hangvételükkel tükrözik a nemzet lelki állapotát. Éreztetik a Magyarországra, Erdélyre, a háromszéki családokra, személyesen a fiatal márkosfalvi lányra is nehezedő politikai helyzet súlyát. Bende Mária két fivére tiszti iskolát végzett, a Ludovika Akadémiára járt, egyikükről 1944. augusztus elején kaptak hírt, hogy meghalt, a másíkról nem tudtak semmit. Mindezek mellett egyre közeledett a frontvonal. Egyértelmű, hogy a lány teljes mértékben azonosulni tudott a bemásolt versekkel, könnyedén helyezhette el a saját horizontjában, személyes univerzumában a szövegeket,¹⁵ s ezek alátámasztották, megerősítették, megideologizálták életszemléletét, világlátását. Reményik Sándor *A legszebb szó* és Tóth Kálmán *Lengyel anya* című verse mintha az ő családjáról is szólna: az előbbi a testvér és a testvériség fogalmát magasztalja, az utóbbi a lengyel–orosz forradalmat idézi, ezen belül a lengyel anya képét, aki büszkén fogadja hazájáért elesett három fia halálát.

Bende Mária idősebb fivérét nem ellenség fegyverre ölte meg. Balesetben hunyt el, mert bár „az angol bombák elkerülték”, de „mint minden évben, úgy most is a Ludovika nagy gyakorlata megkövetelte a maga áldozatát” – közli halálának körülményeit a levél, melyben értesítették a családot a történetekről, s melyet bemásolva találunk a füzetben. A levél az elhunyt egyik katonatársa, jó barátja írta saját szüleinek, akiket megkért a hír továbbítására. „Most az áldozat szegény Bende Sanyi lett. Nem is tudom, hogy történhetett meg ez velem, nem is jön, hogy elhiggyem, hogy az én szeretett jó barátom már nincs az élők sorában. Elköltözött közülünk, ifjú lelkét visszaadta teremtőjének. Pedig – Istenem, milyen lelkesen készült erre a pályára. Olyan rendes, jó fiú volt, és íme. Adjátok át szüleinek a legőszintébb és legmélyebb részvétet. Mondjatok egy imát ifjú lelkének üdvéért, aki olyan hamar eltávozott az akadémia tüzeinek sorából. Hullassatok egy könnyet, ő már megérdemli, oly közel állott hozzánk, megérdemli.

Most Sanyi alszik csendesén, a lelke itt lebeg valahol a közelben, vagy ott szárnyal a drága szép

¹¹ UJVÁRY Zoltán 1960, 42.

¹² Uo., 40.

¹³ KESZEG Vilmos 2008, 95.

¹⁴ Uo., 148–149, 150.

¹⁵ Uo., 148.

Székelyföld fölött, a Hargita és fenyvesek felett, melyeket úgy szeretett, úgy várt viszont látni, és mégsem adatott meg Neki. (...) Sirasd, Hazám, s add, hogy itt a távolban is örökre nyugalmasan aludja katona álmát.” A keltezés helye Hajmáskér, ahol a baleset történt, dátuma 1944. július 28., ezt később megvasztították, hogy ki ne kopjon.

3.3. *Napló a menekülés idejéből*

A füzetnek körülbelül negyede íródott a menekülés alatt: hét oldalnyi szöveg született ezidőben, és hét oldalon található megjegyzésekkel ellátott, beragasztott virágok. Ebben a részben az előzőektől (a képzőben, majd otthon) és a következőktől (a menekülésből hazatérve) is teljesen eltérő írói megnyilvánulás tapasztalható, egy más, személyesebb műfaj alkalmazása, melyre magyarázat az új élethelyzet. Az is indokolja a műfajválasztást, hogy a történetek természetükből adódóan epikusak, narratív természetűek. Naplóbemjegyzések formájában, feltüntetve a dátumot, prózában, saját szavaival örökíti meg tapasztalatait, érzéseit, gondolatait Bende Mária.

A feljegyzések ösztönzője a megörökítés, az emlékezet áthagyományozásának, az emlékidezés megkönnyítésének szándéka.¹⁶ A textuális formát kapott tudás mankója az emlékezőképességnek, az írás formájában kihelyezett emlékezet a jövőben bármikor előkereshető.¹⁷ Érvényesül az előretételezés, a jövőre fókuszálás.¹⁸ „Az írás a messzeség nagy szimbóluma; nem csak a távolságé, de mindenekelőtt a tartamé: a jövőé, az örökkévalóság igenlése” – mondja Spengler találóan,¹⁹ és így gondolkodhatott a füzet tulajdonosa is, reménykedve egy jövőben, amikor már csak emlék lesz, ami az írás pillanatában a jelen valósága.

Ebben a szerkezeti egységben bontakozik ki előtűnk leglátványosabban a füzet szerzőjének egyénisége. Beszámolót készít a menekülés fél évéről, közben láttatja, hogyan szembesül személyes tapasztalataival, élményeivel, az eseményeknek a rá gyakorolt következményeivel és hatásával.²⁰ A világ láttatásában a nagy dimenziók is fontosak számára a kis lépték mellett: utal az innen-onnan kapott hírekre a menekültek hozzátartozóiról, a hazakészülésre, költözéseikre, de Ausztria angol–amerikai megszállására, Hitler halálára is; a társadalom, nép, család helyét nem veszi át az individuuum világa: végig többes szám első személyben ír, csak négy helyen alkalmaz én-elbeszélést.

Először, amikor leírja, hogyan költöztek egyik helyről a másikra, s az esőben csúnyán bőrig ázott, tönkrement a cipője is, így mezítláb érkezett az új tanyára, ahol saját kezűleg készített magának új cipőt:

„Két csoportban indultunk: akik saját fogattal rendelkeznek, és akiket autón szállítanak. Akik autón szállítódnak, azokat a fogatosok leviszik a keresztútig reggel 8 órára. Oda fognak megérkezni az autók. Mi türelmesen várunk egész délelőtt, habár az éhség kezd környékezni, s a meleg is alig bírható. A szekerek 10 óra körül már mind elvonultak. Mi csak du. 5 után szálltunk fel a tehergépkocsira. Ti. Eltévesztették a címet, és egyebütt kerestek. Az autózás nem a legkellemesebb volt a csukott és túl zsúfolt kocsiba, a girbe-gurba hegyi úton.

Knapenberg rendes helynek ígérkezett. Minden 20 személy kapott egy szobát a barakk lakásban, és eléggé kényelmes berendezést. Az úri élet csak pár napig tartott. Csomagolni kellett ismét, és Hüttenberg-től délre a Mose völgyébe vert sátor táborba szállásoltak el.

Minden két személy kapott egy sátrat. Ez már nem volt a legkellemesebb. Sem felülni, sem felöltözni nem lehetett. Mint a kutyák a pajtában négykézláb jártunk ki és be. Hol rekkenő hőség, hol váratlan eső. Boldogság volt, akinek a sátra át nem ázott.

Július 1-jén vasárnap, alig megébredtünk, kihirdetik, hogy egy órán belül mindenki útra készen álljon. Az eső is megeredt, hogy jobb legyen. Amíg a sárba a hegyen kihordtuk a csomagokat, átáztunk teljesen, még a cipő is, úgyhogy amikor Hefbe megérkeztünk mezítlábra kerültem. A megjegyzések olyan formák voltak, rajtad sem látszik, hogy prepa kisasszony voltál. Hogy érdekesen nézhettem ki, valószínű, mert a Főtörzs úr egy tükröt tartott elém. Így vonultam be Hefbe mezítláb először, másodszor egy málnaszedésből hazajövet. Magam fogtam hozza lábbeli készítéshez (ti. A hivatásosok nem dolgoznak, mert nincs értelmű pénzért, csak élelemért). Faltalpat kerítettünk, és addig kopácsoltam, amíg valami használható sült ki. Idáig itt volt a legkellemesebb és jobb. Mindenre megvan az alkalom, csak a Rigler udvar melletti tanyák hiányoznak, hogy egy kis tejet vagy vajot lehetne beszerezni.”

Másodszor méltatja az augusztus 20-i szónoklatot: „Nagyon tetszett a szónoknak az az elgondolása, hogy ne ítélkezzünk azokon a bűnösnek kimondott munkában megöregedett öszfejekken, akik talán többet nem is térhetnek vissza az édes hazába – bármennyire is gyötri és fojtogatja a vágy –, mert (én úgy éretem) talán a háború rémeiért nem ők a hibások.”

Harmadszor beszámol egy olvasmányáról és gondolatairól, melyeket az ébresztett: „A múlt héten egy könyvet olvastam. A Felvidék visszatérését írja le. Elgondolkoztam, amint a várakozó napokat

¹⁶ KESZEG Vilmos 2008, 140.

¹⁷ ASSMANN, Jan 1999, 23.

¹⁸ KESZEG Vilmos 2008, 285.

¹⁹ SPENGLER, Oswald 1994, 210.

²⁰ KESZEG Vilmos 2008, 285.

olvastam, Istenem, 1940 augusztusában milyen más-
képpen láttuk a jövőndöt. A döntés, a felszabadulás
pillanatai könnyeket csal, s fáj, hogy csak egy szép
álom volt. A tavaly már nem úgy volt, az idén sem,
s ki tudja, hogy az örömkönnyekek helyett milyen sok
ember szíve szakad meg.

Végül pedig akkor ír még egyes szám első sze-
mélyben, mikor hírt kapnak a biztos hazaszállításról:
„Boldogsággal tölt el az a hír, még ha nem is igaz,
hogy otthon minket szeretettel várnak”.

A többes szám első személybe, amelyet leggyak-
rabban használ, s amelyben nem csak létezik, cselek-
szik, hanem érez is, közeli hozzátartozói és a mene-
külők közössége tartoznak. Így a történetek nem csak
individuais élettörténetek, hanem családtörténetek
is, s ideiglenes közösségek történetei, a történelem
mikrostruktúrájának részei.

A személyesség foka nem érinti a szentimentaliz-
must. Leírja, hogy valami kellemes vagy kellemetlen:
az idő, az utazás, a szálláshely, a tanya („az idő ked-
vezőre fordult”, „finom volt a gurmand leves”, „az
autózás nem a legkellemesebb volt” stb.), de mintha
mindig igyekezne távolságot tartani önmaga legben-
sőbb érzésvilágától, mintha még önmaga előtt is ti-
tok lenne az.

Inkább a külvilág felé fordul, abban keresi az
egyedit, azt tartja lejegyzésre méltónak. A szerző
a ciklikus, kalendáriumi időt veszi alapul, a kollek-
tív időt s az évszakok és különböző vallásos, nem-
zeti, nemzetközi ünnepek rendjét követi²¹: „1945.
május 20-án, anyáknapját rendeznek (pünkösöd va-
sárnapja), a magyarok és a német háziak műsor után
közadakozásból megvendégelik a gyermekeket”; „Rá
egy hétre 27-én Szentháromság vasárnapja, a hő-
sök emlékére szentelünk délután egy kis időt. Szé-
kely kopjafa szimbolizálja az emlékoszlopot, melyre
nemzetiszín szalaggal ellátott koszorú helyeződik, és
azonkívül mindenki odateszi saját mezei virágból
kötött csokrát”; „Holnap lesz egy hete, Szent István
király napját ünnepeltük... Ha visszagondolunk arra
az időre, amikor a trianoni határok kezdtek leomla-
ni, és a honvéd vérözön nélkül foglalhatta vissza a le-
szakított területeket. Ketté tört a harcmezőn a kard,
egyik fele otthon maradt, a másik itt van. A magyar
nép össze kell találkozzon, egymásra kell találjon”;
„Augusztus 30-án a Szent László hadosztály műsoros
estet rendezett 20 óra 30 perces kezdettel. Merény-
letet terveztek a nevető izmok ellen, de csak az ásító
izmokon sikerült a merényletet végrehajtani. A zené-
szek játék közben elaludtak mind, csak azzal lehetett
felébreszteni a bandát, hogy vagoníroznak hazafelé”;
„Szeptember 13-án kaptuk először a hírt a biztos
hazamenésről. Szinte hihetetlennek tűnik, hiszen

annyiszor, de annyiszor mondtak ezt meg azt”; Szeptem-
ber 15-én búcsúistentisztelet: „A X. parancsola-
tot magyarázta végig a lelkész és az Úr imáját. Mi
mikor ide érkeztünk, a hetedik parancsolatnál tar-
tottak. A Miatyánk még nem fejeződött be. »Jöjjön
el a Te országod!« Ez volt az utolsó részlet. És most
arra várunk, hogy otthon folytassuk”; „Szeptember
21-én reggel 8 órakor vagoníroznak. Mindenkit egy
vagyakozásteljes boldog és félelmes rettegős érzés fog
el. Mivel fogad a jövő, mi az, amit még előttünk a ti-
tok ködfátyola, a határ, a messzeség eltakar.”

A datálás a történelmi érzékenységgel összefüg-
gő viselkedési forma: a szöveget, az írásszerkesztést
időbe, az egyén (szerző, tulajdonos) élettörténetébe
helyezi, vagy pedig egy tárgy történetének egy forduló-
pontját nevezi meg (a beragasztott virág leszakítá-
sa). A datálás hol a tárgy, hol a szöveg történetének
hosszú időtartamát kívánja hangsúlyozni, megalap-
ozni, hol pedig a szöveg frissességét, aktualitását,
kontextusát emeli ki.²²

A naplószerű bejegyzések 1945. május 14-én, au-
gusztus 26-án, szeptember 15-én íródnak. A bennük
elmesélt idő május elejétől szeptember végéig tart.
Május 14-én egy kalandos utazásukat örökíti meg:

„Rettenetes havazóba érkeztünk ebbe a községbe.
Az előbbi pár napot Pöls mellett egy tanyán töltöt-
tük. Az irányítás Bad-Ansee volt, de csak Hohenta-
uerig engedtek, így Trieben előtt megtértünk és Kla-
genfurt felé irányítottak. Kora este érkeztünk meg,
átfázva, behavazva. A község tele volt német és ma-
gyar katonákkal, és vissza kellett menjünk a legköze-
lebbi gashausig, ahol megháltunk. Majd egy beér-
kező transzporthoz csatlakozva visszafele indultunk.
Szt. Georgen előtt egy tanyán kötöttünk ki. Három
napot töltöttünk ott. Szt. Georgenen túl egy község-
ben ismét elöltöttünk egy éjszakát. Másnap ismét
rettenetes havazó volt. Ember, állat csontig dermedt.
Neumarcktól 3 km-re egy tanáyn meghálás. Mi bent
háltunk egy háznál. Itt két napig voltunk. Egy ökröt
szétütöttek és úgy indultunk délután a Lagerba. Kü-
lönösen a lovakat megkínozta az új otthonunk útja.
Azt hittük soha meleg és jó idő nem lesz, annyira
fújt a hideg szél, de hála Istennek pár nap múlva kel-
lemes meleg idő állott be. Az élet egyhangú és mégis
változó. Egy-egy jó hír vagy rossz hír bolygatja fel
a kedélyeket. Ma május 14-én azzal állnak elő, hogy
innen el kell menni, angol-amerikai parancsra a ma-
gyarokat egy helyre tömörítik. Nem volna rossz, csak
mivel, mert ahogy idejöttünk, a lovaknak és szeke-
reknek egy részét elszedték a németek, s kámfort ját-
szottak, ahogy az angol megszállás megkezdődött.”
A lap alján egy utólagos beoldásban jegyzi meg: „Itt
tudtuk meg Hitler halálát.”

²¹ KESZEG Vilmos 2008, 283.

²² Uo., 145.

A kezdetet tehát nem az otthon elhagyása vagy az idegenbe érkezés jelentette, hanem egy olyan nap, amikor már biztosan tudták, véget ért a háború, következnek a hazaút. Ugyan még nem volt világos, hogyan és mikor indulhatnak el, de kilátásba helyezték a lehetőséget. Augusztus 26-án „már másodszor írták össze az embereket három csoport szerint: a) ki akar minden körülmények között hazamenni, b) rendezettebb viszonyok, c) soha sem hazamenni.” („Legtöbben az a) pontba iratkoztak. Mi Irmika kivételével a b) csoportba iratkoztunk”) Az első összeírás időpontját nem jegyzi fel, de akár már májusban megtörténhetett, miután elrendelték a magyar menekültek egy helyre tömörítését. A naplóíró tehát egy ilyen fordulóponton kezdi el életének és az idő múlásának dokumentálását.

Nem határozható meg, hogy mikor is kezdődik ez a dokumentálás pontosan, mivel a füzetben vannak tárgyi dokumentumok is, vagyis beragasztott növények, melyekről nem tudni, mikor kezdődött gyűjtögetésük, hisz nincs mindegyik datálva. A legkorábbi időpont viszont, ami a menekülés során került bejegyzésre, egy virág mellett szerepel: 1945. április. Nemcsak dátumok, de helynevek és események is olvashatók virágok mellé jegyezve: „Utolsó neumarkti nap emlékére”; Hohentauer, 1945. május 1.; Judenburg-i erdő, 1945. április; „Amikor Keresztmamával eprészni voltunk”, és a legtöbb mellett szerepel, hogy „lágeri emlék”. Tehát az emlékezés serkentőiként kerültek a füzetbe.

A menekülés alatt hangsúlyossá válik mind az idő, mind a tér konkrét bemérése, számontartása. Mindkettőre figyelve a mai olvasó számára is összeállhat egy része az útvonalnak, melyet a menekülők bejártak. Íme, hogyan bontakoznak ki az események az időben, térben, hogyan teszik láthatóvá az egymás után következő bejegyzések a történések szukcesszivitását:²³ Judenburg (1945. április), Pöls mellett egy tanyán (valószínűleg április végén), Hohentauer (későbbi beírás szerint május 1-e volt), Sankt Georgen mellett egy tanyán (néhány nap), Neumarkt mellett egy tanyán (pár nap, kb. május 14-ig), Rigler-udvar (kb. május közepétől június végéig), Knapenberg, Hüttenberg-től délre a Mose völgyében (június), aztán Heft (július 1.–szeptember 21.). Aprólékosan írja le az utazásokat, hogy honnan hová irányították őket, aztán hová jutottak, mikor fordultak honnan milyen irányba. Az események láttatásának ez a részletek bemutatásában elmerülő módja a prezentizmus.²⁴

A megörökítés idején az esemény, mármint az utazás még lezáratlan. Csak abból gondoljuk, hogy a beígért napon a vonat valóban elindult haza, hogy

nincs több bejegyzés ezzel kapcsolatban, de a füzet nem árulja el, hogyan jutottak vissza egyik-másik országon, határon át, és mi várta otthon a hazatérőket. Ezt csak a szóbeli közlés egészítheti ki.

„Nemcsak a történet tényeiből, hanem abból a módból is tanulhatunk, ahogyan ezek kifejezésre jutnak. A történet tényei lehetővé teszik annak megfigyelését, hogy miképpen működnek a társadalmi viszonyok. A formák láthatóvá teszik a gondolkodásformát, a kulturális és ideológiai struktúrákat.”²⁵ A tanítónői pályára készülő lány stílusa az értelmi-ségi réteg kifejezőmódjához társítható, és miközben fel-felvillantja egy-egy mozaikját a kis- és nagyléptékű társadalmi viszonyoknak, a harcban álló nemzetekkel és a menekülők csoportjával kapcsolatban, az általa készített elbeszélések és bemásolt szépirodalmi alkotások tükrözik a saját, de rajta keresztül egy szélesebb réteg gondolkodásmódját, kulturális és ideológiai struktúráit is.

Szépirodalmi alkotásokat a menekülés ideje alatt csak ritkán olvashatott, a helyszínen beszerzett újságokból vagy mástól kölcsönzött könyvekből. Innen másolhatta ki a következő idézeteket: „Hibázni és meg nem javulni: ez az igazi hiba. (Konfuciusz kínai vallásreformátor); Akiben nincs meg korának szelleme, azt korának minden szerencsétlensége sújtja. (Voltaire, (!) francia filozófus); A semmit nem gondolkodónak élete a legkellemesebb (Sophokles); Ha rövid a kardod, told (!) meg egy lépéssel (gróf Zrínyi Miklós költő); Részlet Kölcsey író-barátaihoz írt 1832. dec. 12-i leveléből: De boldog, kinek van valakije, bár távolban is, hogy a magány óráiban érte sóhajtson; hogy a messzeségbe hív emlékezettel kísérje! El van ő távolodva kedveseitől, de nem elszakadva. Oh az a lánc, mely lelkeket fűz együvé, csak akkor pattan el, midőn szeretet, barátság és erény elsüllyednek; s ezek tiszta kebelben nem süllyednek el. (Heft. 1945. aug. 20. Szent István király napja)”

A lírát csupán három alkotás képviseli ebben az időszakban: Dalmady Győző *Föltámadunk* („Akik itt szenvedtek, vigasztalódjatok! / csak próbára tesznek a reánk mért bajok. / Ne essünk kétségbe, hisz az örvény széle / maga is egy lépcső a mérhetetlen égbe – / Föltámadunk!”) és Revicky Gyula *Imakönyvem* című verse („Az Úr imáját ütöm fel, / Kísérom a nehéz úton – / S vigasztalást vegyít a kínhoz / A te imád, óh Jézusom! / Imádság kell a szenvedőnek, / Akit a sors árván hagyott, / Úristen, én nem zúgolodom: / Legyen meg a te akaratod. / Föl nem panaszolom a világnak, / Csak szellemednek, jó apám, / Hogy mily kopár volt ifjúságom, / s hogy mennyi bánat szállt reám. / Túrtem, reméltem megalázva, / Idegenek

²³ Uo., 284.

²⁴ Uo., 285.

²⁵ NIEDERMÜLLER Péter 1988, 382.

közt éltem én [...]”). A versek által Bende Mária tanúságot tesz hitéről és éretté válásáról: a haza készülő lány visszatekint a menekülés időszakára, megbékülten nyugtázza szenvedéseit, azzal a tudattal, hogy mindez javára válik, s reménykedik a szebb jövőben, az otthon újrakezdehető jobb életben.

Dalmady Győző verse alatt keltezés (Heft, 1945. aug. 1.) és egy utólag berótt megjegyzést („Ahol menekültünk”) olvashatunk. Ez a vers és az idézetek a képzőben és az otthon bemásolt versek közé kerültek. Műfajukat és a lány gondolkodásmódját kifejező erejüket tekintve be is illenek ebbe a sorba, csak a datálás miatt emelkednek ki mégis. Reviczky Gyula verse nincs datálva, de az íráskép és a betűszín alapján, mely megegyezik az idézetekével, feltételezem, hogy 1945. aug. 20-án íródott. Azt csak a szöveg tartalmából gondolhatjuk, hogy szintén nyáron, talán épp augusztusban került bejegyzésre a *Kinn a fákon újra szól a vág kakukkmadár* kezdetű dal, mely az utolsó lapon, a szeptember 15-i beszámoló után olvasható. A menekülteknek, miután véget ért a háború, és biztos ígéretet kaptak hazaszállításukra, voltak tehát vidámabb napjaik is, amikor felszabaldultan énekeltek együtt.

3.4. Tudnivalók egy háziasszony számára

A füzet negyedik, időben jól elhatárolható és műfajilag is különálló szerkezeti egysége a hazaérkezés után keletkezett. Az ide tartozó szövegek is különböző jellegűek: idézeteket, recepteket, jóslási módszereket és szabásmintákat is találunk itt.

A szabásminták három teljes oldalt foglalnak el és az utolsó oldalon egy sávot. A ruha, ágykabát, blúz, hálóing elkészítésének módját és egy ujjmintát – felsorolva és bejelölve, hogy mi mindent kell mérni – szakszerűen rajzol le a húszéves lány, aki felsőfokú végzettség nélkül kerül haza, és azt fontolgatja, hogy talán varrással fog pénzt keresni.

A bizonytalan jövő a valószínűsíthető magyarázata annak is, hogy jóslási módszereket jegyzett le a füzetbe. Az egyik egy kristálygolyóval végzendő, válaszokat ad szerelemmel, házassággal, szerencsével, meglepetésekkel, vagyonnal és az otthonnal kapcsolatban. Egy másik pedig napokra, hetekre, hónapokra vonatkozóan számozott tanácsokat és ígéreteket fogalmaz meg. Ennek hiányzik a használati utasítása. Egy-egy válasz számát aláhúzta, megerősítette, némelyiket többször is, tehát a jóslást időnként ismételte.

A két leírás után egy-egy beékelte idézet található, mindkettő ismeretlen szerzőtől. Az előbbi egy rövid gondolat arról, hogy az ember akarata irányítja életútját („Egy ember sorsát nem a végzet, hanem mindig saját akarata intézi. Minden ember élete edényét

a kezeiben hordozza.”). Az utóbbi egy vers az otthon és a távol kontrasztjáról („Bokrétát kötöttem mezei virágból / Küldeném is messze idegenbe / Messze messze távol / Büszke szép asszonynak aranyos kehelybe fényes úri házhoz / Nézegetem az én tarka bokrétámat / Jobb lett volna itthon kis üveg pohárba / Ne menj el, ne hadj itt kék ibolyám kehelye / Mezei virágnak kunyhóban a helye.”).

Az utolsó oldalon recepteket olvashatunk: három sütemény (a köményes kifli, a jogász falat és az egytojásos torta) elkészítési módját jegyezte le röviden, szinte csak a hozzávalókat felsorolva, de összefüggő szöveggként, kerek mondatokban megfogalmazva az utasításokat. Ezek a szövegek jelentették neki akkor a hasznos ismereteket. Bizonyára minél többször olvasta és követte a leírásokat, annál inkább megjegyezte akaratlanul is, de ha belefelejtett vagy elbizonytalanodott, emlékezetét kisegítették a megőrkített szövegek.

4. A füzet és tulajdonosának további sorsa

Bende Mária hazatérése után néhány hónappal értesítést kapott, hogy Marosvásárhelyen a tanítóképzőben felvételit hirdetnek azoknak, akiknek a háború miatt abba kellett hagyniuk tanulmányaikat. Ő is jelentkezett. Ott azonban már nem volt kötelező önművelési naplót vezetni, abba is hagyta.

Mind a füzet, mind tulajdonosa életében a legközelebbi nagy változást az hozta, hogy Dálnokba (szülőfalujától nem messze) helyezték ki tanítani, ahová férjhez is ment, és az új családi házba került át a füzet is. Az utolsó oldal folytatásaként új füzetet illesztett mellé, melybe recepteket gyűjtött, s inkább ezért volt fontos, hogy kézügyében legyen, a konyhakredenc tetején.

Néha azonban időt szakított a recepteket megelőző részek újraolvasására is. Mikor unokája (a kutató) már több ízben egyre részletesebben faggatta a menekülés történeteiről, átnyújtotta a füzetet szabad használatra.

Rendkívüli élmény a 21. századi embernek, főleg ha társadalomkutató, amikor egy második világháború idején készült kéziratot lel fel, vagy egy családtag számára, amikor egy nyolcvanöt éves szeretett hozzátartozójának hatvan évvel ezelőtti feljegyzéseit olvashatja. Kivételes értékűek az írott dokumentumok, melyek a múlttól, a személyes és a kollektív, a genealógiai és a történelmi időről tesznek bizonyosságot. Ennek egyik oka, hogy az írott szöveg képes a létrejötté és az újrafelfedezése közötti idő tartamát, távolságát, a két idősíks másságát érzékelhetővé tenni.²⁶ A másik oka, hogy képes közel hozni egy letűnt

²⁶ KESZEG Vilmos 2008, 95.

korszakot, ez esetben nagy történelmi folyamatok személyes vonatkozásait is feltárva.

Bende Mária fiatalságának egy rövid szakaszát fémjelzi a kéziratos füzet, a szépirodalom, a mesélés, a varrás és a gazdasszonykodás iránti fogékonysága, szeretete azonban egész életét jellemzi.

Naplót sem korábban, sem később nem vezetett, és hiába is próbálták meggyőzni, hogy le kellene írnia, amire emlékszik, soha nem fogott hozzá. Úgy érkezem, kissé távolságtartóan kezelte a naplóírást, önmagáról elsősorban a más településen, illetve országban lakó néhány rokonának, és tanulmányaik miatt otthonról elkerülő gyerekeinek írt, levelek formájában. A betűvetés szorosan kötődött munkájához, része volt tanügyi teendőinek, de kedvtelésből nem írt – inkább olvasott, bár

asszonyként azt is egyre ritkábban, főleg este, amikor a lefekvésen kívül nem látott már más feladatot maga előtt.

A kéziratos füzetnek is mint tárgynak, akárcsak az embernek, élettörténete van, s ahogy az ember is élete során kapcsolatban van a világgal, jelzéseket küld felé, és az érkező impulzusokra reagál, úgy az írott alkotások is jelentéssel bírnak, hatással vannak használóikra, használóik is rájuk, kapcsolatban állnak különböző személyekkel, objektumokkal és szövegekkel, s szerepük időnként változik.²⁷ Bende Mária füzete áthagyományozódott unokájára, a dálnoki konyhakredencről átkerült egy sepsiszentgyörgyi könyvespolcra, vigyáznak rá, őrizgetik, és bár-mikor alapjául szolgálhat újabb beszélgetéseknek, írásoknak.

Függelék

Táblázat a füzet szerkezetéről

Egységek	Oldalszámok és tartalom
Nagyváradai önművelési napló	1–2. Vers: Lamperth Géza: <i>A mélységből</i> ; 3. Idézet: Kölcsey Ferenc: <i>Parainesis Kölcsey Kálmánhoz</i> ; versek: Vörösmarty Mihály: <i>Emlékkönyvbe, Magyarország címere</i> ; 4–5. Regényleírás: Harsányi Zsolt: <i>Ecce homo</i> ; 5–7. Vers: Tóth Kálmán: <i>Előre</i> ; 7. Vers: Szabolcska Mihály: <i>Erdélyben</i> ; 8–10. Vers: <i>Ének Szent László királyról</i> , a Peer-kódexből; 10–11. Vers: <i>Ah, hol vagy magyarok...</i> ; 11–12. <i>Hymnus szűz Máriához</i> – a XVII. századból (Boldogasszony anyánk...); 12–13. Regényleírás: Somogyvári Gyula: <i>A Rajna ködbevész</i> ; 14. Részletek: Madách Imre: <i>Az ember tragédiája</i> ; 15–16. Ismertetés másolata: <i>Látogatás Lönnrot Illés szülőházában</i> , a <i>Magyar Lányok lapjában</i> írta Péchy Horváth Rezső; 17–18. Vers: Madai Gyula: <i>A finn testvérekhez</i> ; 18–19. Vers: Takáts Gyula: <i>Késő tanács a hóhalálról, Oulu</i> ; 19. Rövid ismertetés, szereplők felsorolása: Katona József: <i>Bánk bán</i> ; 20. Idézetek Kölcsey Ferenc-től, Deák Ferenc-től; 21. Regényleírás: Jósika Miklós: <i>Abafi</i> ; 22. Vers: Ady Endre: <i>Sirasson meg...</i> ; 23. Vers: Juhász Gyula: <i>Ének Kupa vezérről</i> ; 24. Ismertetés és véleményezés: Nyíró József: <i>Havasok könyve</i> ; Tamási-novellák listája (19 db); 25. Vers: Sinka István: <i>Alszik</i> ; 26–27. Versek: Erdélyi József: <i>Téli rapszódia</i> , Szentiványi Kálmán: <i>Téli képek</i> (csak a címek); Sinka István: <i>Pusztai karácsony</i> ; 27–28. Vers: Gulyás Pál: <i>Krisztus útja</i> ; 29. Vers: Gulyás Pál: <i>Már egy éve... – Móricz Zsigmondnak, a föld alatt is élőnek</i> ; 30–31. Vers: Reményik Sándor: <i>Kegyelem</i> ; 32–37. Ismertetés másolata: <i>Finn testvéreink irodalma</i> , a <i>Székely Nép</i> 1944. július 16-i számából; <i>Suomi himnusza</i> ; Aleksis Kivi: <i>A mókus</i> (fordította Képes Géza); Eino Leino: <i>A magyarokhoz</i> (fordította Bán Aladár);
Otthon írt önművelési napló	40–41. Versek: Reményik Sándor: <i>Átok</i> ; Áprily Lajos: <i>Tetőn</i> ; 42. Vers: Reményik Sándor: <i>A legszebb szó</i> ; 43. Vers: Tóth Kálmán: <i>Lengyel anya</i> ; 44. Ismertetés: Tolsztoj: <i>Feltámadás</i> ; 59. Bemásolva a levél, amelyből értesülnek a legidősebb testvér haláláról.
Napló a menekülés idejéből	38. Idézetek; 39. Vers: Dalmady Győző: <i>Feltámadunk</i> ; 61. Beragasztott virág helye, felirattal; 62. Beragasztott virág, felirattal; 63. Beragasztott virág, felirat nélkül; 65. Beragasztott virágok, felirattal; 67. Beragasztott virágok, felirattal; 69. Beragasztott virágok, felirattal; 70–71. Reviczky Gyula: <i>Ima-könyvem</i> ; 73–74. Beragasztott virág, felirattal; beszámoló (1944. máj. 14.); 75. Beszámoló (1944. aug. 26.); 75. Beragasztott virágok, felirattal (1944. aug. 26.); 76–77. Beszámoló (1944. aug. 26.); 78. Beszámoló (1944. szept. 15.); 79. dalszöveg: <i>Kinn a fákon újra szól a víg kakukk madár...</i>
Hazatérés utáni bejegyzések	45–47. Szabásminták; 49–53. Jóslás; 54. Idézet ismeretlen szerzőtől; 55–56. Jóslás; vers ismeretlen szerzőtől; 80. receptek, szabásminták.

Zsigmond Júlia – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; zsigmond_julia@yahoo.com

²⁷ FEJŐS Zoltán 2003, 86–87.

Irodalom

- ASSMANN, Jan
1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- FEJŐS Zoltán
2003 Tárgyak az időben, in: Uő: *Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok*, Budapest 83–92.
- GOODY, Jack
1998 Nyelv és írás, in: Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség: A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*, Áron Kiadó, Budapest, 189–221.
- KESZEG Vilmos
2002 Homo narrans, in: Uő: *Homo narrans. Emberek, szövegek és kontextusok*, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 5–26.
2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*, KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.
- LÁSZLÓ Mónika
1996 Interkulturális ismeretek az általános iskolai tankönyvekben, *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 7, 1, 171–190.
- NEUMER Katalin
2003 Wittgenstein könyve – hangosan és magunkban olvasva, in: Uő (szerk.): *Kép, beszéd, írás*, Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 236–263.
- NIEDERMÜLLER Péter
1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés, *Ethnographia*, XC (3–4), 376–389.
- ONG, Walter J.
1998 A szöveg mint interpretáció: Márk idején és azóta, in: Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség: A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*, Áron Kiadó, Budapest, 146–166.
- SPENGLER, Oswald
1994 *A Nyugat alkonya*, Európa Könyvkiadó, Budapest.
- UJVÁRY Zoltán
1960 Népi kéziratok verseskönyveink, *Műveltség és Hagyomány*, I–II, 36–54.

Manuscris din anii 1940, de la Mărcușa

(Rezumat)

Utilizarea scrisului poate să aibă mai multe motivații, forme, percepții, în funcție de epocă, context istoric, ciclul de viață, educație, cultură, rol social, personalitate. Manuscrisul studiat (caietul) provine de la o fată născută în Mărcușa în 1924, care în școala normală începe să scrie jurnalul său, apoi în cel de-al II-lea război mondial, în timpul refugierii, îmbogățește broșura cu niște însemnări, iar mai târziu, când se întoarce acasă, notează în caiet diferite informații legate de gospodărie. Broșura, cu un conținut variat și o funcție de prismă culturală, constituie o mărturie despre atitudini intelectuale ale epocii, influențe literare, evenimente politice și sociale, schimbări istorice, respectiv experiențele personale, sistemul de valori, personalitatea, gustul autorului.

Manuscript from the 1940's, from Márkosfalva (Mărcușa)

(Abstract)

The motivations, forms and perceptions behind writings can differ according to historical background, life cycle, education, culture, social state and personality. The studied manuscript was written by a girl born in 1924 in Háromszék, who started her journal in a teaching-school, but continues to enrich its entries even on the run because of the Second World War, and later, after coming back home she uses her brochure to note down the things concerning the household. The notebook having various functions and contents, sheds lights to the cultural settings of her age as a prism, giving witness to the political and social events, the historical change, the past age's intellectual attitudes, literary fashions and her personal experiences, personality, taste, set of values.

